

ל. בעניין שומר פתאים ד'

א

אף שאסור לאדם להכניס את עצמו למצב של סכנה, וייתכן שהאיסור הוא איסור תורה כפי שנבחר, מצאנו שיש מקרים שבהם התירו להיכנס לסכנה משום "שומר פתאים ה'". הגמ' בע"ז (דף ל ע"ב) דנה בחשש מפני ארס של נחש, ואומרת: "פי תאנה אין בו משום גילוי... דתניא רבי אליעזר אומר אוכל אדם ענבים ותאנים בלילה ואינו חושש משום שנאמר שומר פתאים ה'". ובנידה דף לא ע"ב: "תנא המשמש מטתו ליום תשעים (של הריון) כאילו שופך דמים. מנא ידע? אלא אמר אביי משמש והולך ושומר פתאים ה'". וביבמות (דף עב ע"א): "א"ר פפא הלכך יומא דעיבא ויומא דשותא לא מהלינן ביה ולא מסוכרינן ביה" ושם הוסיפה הגמ': "והאידידא דדשו בה רבים שומר פתאים ה'". וכן בשבת דף קכט ע"ב: "מי שיש לו זכות אבות יקז דם בשני ובחמישי שבית דין של מעלה ושל מטה שוין כאחד. בתלתא בשבתא מאי טעמא לא? משום דקיימא ליה מאדים בזווי". וגם שם נאמר: "מעלי שבתא נמי קיימא בזווי? כיון דדשו ביה רבים שומר פתאים ה'".

ויש לדון בגדר ההיתר, האם הוא משום שבמקרים כגון אלו דשו בה רבים, או שמצב של דשו בה רבים מוגדר כמצב שאין בו סכנה.¹ ייתכן שתהיה נפקא מינה מכך לגבי מי

שאינו רוצה לסמוך על שומר פתאים, האם לגביו זו תחשב סכנה שבגללה נדחה מצוה או איסור מחמת ספק פיקוח נפש, או שמצב כזה כלל איננו נחשב כספק פיקוח נפש. וכמו כן נפקא מינה האם מותר לסמוך לכתחילה על שומר פתאים, שהרי במצב כזה אין סכנה, או שמידת חסידות שלא לסמוך על גדר זה. שאלה זו תלויה במה שכתב תרומת הדשן (סימן רי"א ומובא בבית יוסף אה"ע סימן ט') בנדון היתר לשאת אשה ששתי פעמים נישאת ומת בעלה:

רצ"ע אי שייך למימר האי טעמא שומר פתאים לתלמיד חכם שהוא יודע ומכיר ונוזכר למופלא בדורו, ואפילו באיניש דעלמא קשה הדבר לצדד כל כך להתיר הואיל ואיכא חשש סכנה.

ומשמע שלדעת תה"ד כיון שלת"ח ראוי להימנע מלסמוך על שומר פתאים, הרי ברור שלדעתו אמנם יש סכנה, אלא ששומר פתאים מתיר להיכנס לסכנה. אמנם יש להעיר, שמדברי תה"ד משמע שרק ת"ח "מופלא שבדורו" ראוי להימנע מלסמוך על זה.

שאלה מצויה היא האם אפשר להסתכן בחשש רחוק לצורך טיול או דברי רשות, ועל זה כתב הרב קוק לבנו הרצ"י (אגרות ראייה ח"ג סימן תתנ"ב עמ' קלב):

על דבר עצם ההליכה לטייל במקום שיש אפילו חשש רחוק של סכנה ח"ו כבר גיליתי

1 על פי זה ייתכן לדון גם במצבים שאנשים דשים בדבר אף שהסכנה בו ידועה. למשל, עישון סיגריות דדשו בה רבים, אף שכולם מודים שיש נזק לבריאות. כאן ניתן להשתמש בשומר פתאים רק אם נאמר שזה היתר להיכנס לסכנה, אבל אי

אפשר להשתמש בשומר פתאים אם נאמר שזה מגדיר את הסכנה וקובע שאין בדבר סכנה.

ב

מסברא יש לומר, שבכל הסוגיות הטעם הוא משום דדשו בה רבים, אף במקומות שלא הוזכר טעם זה בגמרא, ולכאורה העובדה שדשו בה רבים מוכיחה שאין בדברים אלו סכנה. וכן משמע ברא"ש (מסכת עבודה זרה פרק ד סימן ז):

מ"מ יש להתיר בעובדי כוכבים בזמן הזה כיון שאינם מכוונין לשכשוך כלל, ועוד כוון דאין עובדי כוכבים מנסכים בזמן הזה כלל יש להתיר, מידי דהוה אגילוי שאין אנו מקפידין עליו כיון שאין נחשים מצויין בינינו. ואע"ג דלאו ראייה גמורה היא דניסוך הוי דבר שבמנין וצריך מנין אחר להתירו אע"פ שבטל הטעם, ולא דמי לגילוי שלא נאסר אלא מחמת סכנה ובמקום דליכא סכנה לא גזור. ובכמה דברים אין אנו נזהרין משום שנאמר שומר פתאים ה'.

ממה שמוכיח הרא"ש מכמה דברים שאין אנו נזהרים ולכן אין לחשוש לדברים שבטל הטעם, מוכח שהבין ששומר פתאים מתיר להסתכן כיון שאנו לא רואים דבר זה כסכנה, כפי שאין אנו מקפידים על גילוי כיון שאין נחשים מצויין בינינו. מאידך, להלן נדון בפירוט בסוגיה בכתובות (דף לט ע"א) בעניין שלש נשים משמשות במוך, ושם לשון הסוגיה שונה "מן השמים ירחמו משום שנאמר שומר פתאים ה'", ומשמע שישנה סכנה אלא צריך לסמוך על שומר פתאים.

ג

נראה שהשאלה האם שומר פתאים מתיר להסתכן, או רק מגדיר מצב כמצב שאין בו סכנה, תלויה בשאלה מה מקור האם האיסור להסתכן. אם האיסור להסתכן הוא מדרבנן, יש

את דעתי כמדומה באיזה ממכתבנו שאינה מן הראוי.²

אבל באגרות משה או"ח ח"ב סימן נ"ט משמע שמותר להסתכן באופן כזה:

כן הוא כשיוצא לדרך שהוא ספק שאפשר שיארע שם איזה סכנה ומ"מ הכריע לילך מפני צורכו או אף לטייל שמותר מצד החשש סכנה משום שהוא חשש רחוק טובא...

שאלה זו נשאלת גם בלא גדר של שומר פתאים: מי שחושש מסכנה שלא רגילים לחשוש לה, כגון אם רוצה להוסיף בשמירה על ביתו או לשמור בישוב יותר ממה שמקובל, האם מותר לו או לאחריים לחלל שבת בגלל חשש זה (להדליק פנס, להוסיף רכב בשמירה וכיו"ב)? מאידך יש לשאול, מהי רמת הסיכון שאסור להיכנס לתוכה: האם כל סכנה שמחללים עליה שבת היא הסכנה שאסור להיכנס לתוכה, או שיש לחלק בין פיקוח נפש ביחס למצוות לבין הגדרת סכנה לעניין איסור הסתכנות, ומותר להסתכן גם בסכנה כזו שניתן להצילו?³

2 ראה בתשובה שם שבזה יישב את ההבדל בין הירושלמי לבבלי, וע' באור הגר"א או"ח סימן תקל"א סעיף ד' ובדמשק אליעזר ס"ק ח', ונראה שדעת הרב קוק היא כמו הגר"א.

3 ובנדון השאלה האם יש חובה להציל מי שהכניס עצמו במזיד לסכנה, ע' באבן האזל הלכות יסודי התורה (פרק ה' הלכה ט') בדברי הרמב"ם על מי שנתן עיניו באשה ורפואתו שתבעל לו, ימות ואל תבעל לו, כתב מרכבת המשנה שזה משום שהוא גרם לעצמו, ובאבן האזל שם כתב שאין זה מספיק משום דעתה הוא מסוכן. ועיי' ישועות ישראל להגר"י קוטנר (חור"מ סימן כ"א ס"ק א').

לומר שבמצב של שומר פתאים חז"ל התירו להסתכן. אך אם איסור כניסה לסכנה הוא מן התורה, צריך לומר ששומר פתאים אינו מתיר איסור תורה, אלא פירושו שמצב זה אינו מוגדר כמצב של סכנה.

כתב הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק י"א הלכה ד):

אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה שני' השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים.

משמע, שלדעת הרמב"ם יש דין דאורייתא להשמר ולהזהר בדבר שיש בו סכנת נפשות. מאידך, בהלכה ה-ו שם כתב הרמב"ם: "הרבה דברים אסרו חכמים מפני שיש בהם סכנת נפשות וכל העובר עליהן ואמר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד על כך מכין אותו מכת מרדות. ואלו הן: לא יניח אדם פיו על הסילון המקלח מים וישתה, ולא ישתה בלילה מן הנהרות ומן האגמים שמא יבלע עלוקה והוא אינו רואה, ולא ישתה מים מגולים שמא שתה מהן נחש וכיוצא בו מזוחלי עפר וישתה וימות". ויש לרדוק, מה החילוק בין הדברים שבהלכה ד, שהם בגדר דאורייתא, ובין הלכות ה-ו, העוסקות בדברים שאסרו חכמים. אפשר לבאר את החילוק בשני אופנים: א. ייתכן שהאיסור לסכן

אחרים הוא מן התורה, אך לסכן את עצמו הוא מדרבנן. ב. או שגם לסכן את עצמו הוא אסור מן התורה, אלא שחכמים פירטו אלו דברים כלולים באיסור זה ואלו אסורים רק מדרבנן, כיוון שהסכנה בהם פחותה.

בבאר הגולה (חור"מ סימן תכ"ז סעיף י') הביא שתי דעות האם האיסור לסכן את עצמו הוא מן התורה או מדרבנן.⁴ ובתבואות שור (סימן י"ג אות ב') הביא בשם הלבוש ביו"ד (סימן קט"ז ס"א), שהאיסור לסכן את עצמו הוא דרבנן. בפשטות, כוונתו ללשון הלבוש שם: "כתיב השמר לך ושמור נפשך מאד וגו' וכתוב ונשמרתם מאוד לנפשותיכם, יש במשמעות אלו הלשונות שצריך האדם לשמור את נפשו שלא יביא את עצמו לידי סכנה. אף על גב שפשוטן של אלו הכתובים לא מיירי בזה, מכל מקום סמכו חז"ל על מקראות הללו ואסרו כל הדברים המביאין את האדם לידי סכנה". על פי פשוטן של דברים נראה אכן כהבנת התבואות שור, שלדעת הלבוש האיסור הוא דרבנן. אך הלבוש בחור"מ (סימן תכ"ו סעיף י"א) כתב להדיא, שכל העובר על דברים אלו ואומר הריני מסכן בעצמי ומה לאחרים עלי בכך או איני מקפיד בכך מכין אותו מכת מרדות, שהרי עבר על איסור דאורייתא דכתיב השמר לך ושמור נפשך, וכן משמע בסמ"ע על דברי השו"ע (סעיף ט') "הרבה דברים אסרו", דכתב "מדכתיב השמר לך ושמור נפשך מאוד", וראה בדרכי תשובה (יו"ד סימן קט"ז ס"ק נ"ז)

4 דברים אלו כתב בשם בית יוסף (יו"ד סימן קט"ז) שהביא שתי דעות האם האסור הוא מדרבנן או מן התורה, אלא שהנדון שם הוא איסור בל תשקצו באוכל מאכלים שנפשו של אדם קצה בהם. וע' שם אריה יו"ד סימן כז הובא בדרכי תשובה סי' קט"ז ס"ק נז.

שהביא אחרונים הסוברים שהאיסור לסכן את עצמו הוא מדרבנן.⁵ ועוד כתב שהלבוש חזר בו, והביא דברי שם אריה שמחלק בין סכנה כגון קיר נטוי וגשר ורעוע שהוא איסור דאורייתא, ובין הדברים שחז"ל אסרו דהוי רק חשש סכנה וזה כשאר איסור דרבנן.

לכאורה מסתבר לומר שהאיסור להסתכן הוא רק מדרבנן, משום שהרמב"ם הביא כמקור לאיסור הסתכנות את הפסוק "השמר לך ושמר נפשך", ופסוק זה אינו עוסק בשמירת הגוף, אלא מזהיר מפני שכחת מעמד הר סיני, וראה במנחת חינוך (מצוה תקמ"ו, בא"ד עוד כתב הרמב"ם) שמקשה על כך. ויש להוסיף על כך, שהרמב"ם כאן רואה פסוק זה כמצוות עשה, בעוד שהגמרא מביאה פסוק זה כמה פעמים כאיסור לא תעשה, כגון במנחות (דף צט ע"ב) בעניין המשכח דבר מתלמודו, ובשבועות (דף לו ע"א) בעניין המקלל עצמו. גם הרמב"ם עצמו (הלכות סנהדרין פרק כ"ו הלכה ג) פוסק שהמקלל עצמו לוקה, שנאמר: השמר לך, ואם כן, הרי פסוק זה הוא לאו ולא מצוות עשה (אמנם, ממקלל עצמו אין כל כך קושי, כי ייתכן שהאיסור נובע מעצם האיסור לקלל אדם, והלימוד שאין לקלל עצמו הוא רק אסמכתא). ייתכן שגם הרמב"ם איננו מתכוון שהמסכן אחרים עובר על מצוות עשה של השמר לך, והפסוק הוא רק אסמכתא, ולדעתו עובר על עשה של עשיית מעקה. ואכן הרמב"ם בספר

המצוות, אינו מונה מצוות ונשמרתם מאד לנפשותיכם למצווה.

בגמרא מצאנו סמך לשימוש בפסוק זה לסכנת נפשות. בגמרא (ברכות דף לב ע"ב) מובא:

תנו רבנן מעשה בחסיד אחד שהיה מתפלל בדרך, בא הגמון אחד ונתן לו שלום ולא החזיר לו שלום. המתין לו עד שסיים תפלתו לאחר שסיים תפלתו אמר לו ריקא והלא כתוב בתורתכם רק השמר לך ושמור נפשך וכתוב ונשמרתם מאד לנפשותיכם.⁶

ייתכן שזו הבנה מוטעית של אותו גוי. אמנם, מצאנו אחד מן הקדמונים שמנה מצוות ונשמרתם כמקור לפיקוח נפש (תשב"ץ זוהר הרקיע אות קי"ח).

ד

אמנם, יש לדון בסוגית הגמרא כתובות דף לט ע"א:⁷

שלש נשים משמשות במוך, אלו הן: קטנה ומעוברת ומניקה. קטנה שמא תתעבר ותמות; מעוברת שמא תעשה עוברה סנדל; מניקה שמא תגמול את בנה... דברי ר"מ. וחכמים אומרים: אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת ומן השמים ירחמו משום שנאמר שומר פתאים ה'.

מלשון הברייתא "ומן השמים ירחמו" משמע, כאמור, שישנה סכנה, ובכל זאת מתירים מדין שומר פתאים. אלא שבסוגיה זו מצאנו מחלוקת בין רש"י לבין התוספות והריטב"א בהבנת מחלוקת רבי מאיר וחכמים.

6 ובבאור הגר"א (שו"ע חו"מ סימן תכ"ז סק"ו) ציין לגמרא זו כמקור לדברי הרמב"ם.

7 וכן ביבמות (דף יב ע"ב וברך ק ע"ב) ובנידה (דף מה ע"א).

5 וכן בשו"ת רבי עזריאל הילדסהיימר (חלק ב אה"ע, חו"מ ומילואים סימן קפד) כתב "כי הא דאין לסכן עצמו הוא רק איסור דרבנן כמבואר ברמב"ם פ"א מה' רוצח ה"ה ובש"ע סוף ח"מ יעש"ה".

משום שומר פתאים ה'.¹⁰ אבל לדעת הריטב"א שומר פתאים הוא היתר להיכנס לסכנה, ולכן לרבנן אף שיש איסור השחתת זרע, כיון שיש סכנה מותר לה לשמש במוך, אך אינה חייבת אם רוצה להיכנס לסכנה.¹¹

אלא שאת דברי הריטב"א צריך להבין, שהרי אם לרבנן יש אפשרות להיכנס לסכנה משום שומר פתאים ה', אם כן מדוע מותר לה לשמש במוך, והרי יש איסור השחתת זרע?¹² וכן קשה לשיטת רש"י אליבא דרבי מאיר: מדוע כתב שמותרות לשמש במוך, ומשמע שאינן חייבות, והרי אם יש חשש סכנה שדוחה איסור השחתת זרע ולכן מותרות לשמש במוך, הרי חייבות לשמש במוך בגלל הסכנה, ומדוע יכולות להכניס את עצמן בסכנה?

ה

כדי לישוב שאלות אלו נראה שיש חילוק יסודי בין הגדרת סכנה לעניין קיום מצוות, ובין

רש"י כתב בדעת רבי מאיר: "מותר להן לשמש במוך ואינן כמשחיתות זרע"⁸. הראשונים (ריטב"א ורא"ה שם) הבינו, שלשיטת רש"י אם לרבי מאיר מותר לשמש במוך, הרי שלרבנן אסור לשמש במוך. הריטב"א הקשה על רש"י: "רבנן דאמרי אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת היינו שאסורה לשמש במוך קאמר, והא אמאי כיון שיש סכנה בדבר, וכי משום שומר פתאים ה' תהא אסורה בזה ותכניס עצמה בסכנה". ולכן פירש כדעת התוספות, שלרבי מאיר חייבות לשמש במוך, אבל לחכמים משמשת כדרכה אם תרצה ואינה חייבת במוך.⁹

ונראה, שהמחלוקת בין רש"י לבין הריטב"א האם לדעת חכמים אסורות לשמש במוך, או שרק מותרות לסמוך על שומר פתאים אבל גם מותרות לשמש במוך, תלויה בחקירה הנ"ל, האם שומר פתאים מגדיר את המצב כמצב שאין בו סכנה, או ששומר פתאים קובע שמותר להסתכן. לדעת רש"י צריך לומר ששומר פתאים מגדיר את המצב כמצב שאין בו סכנה, ולכן לרש"י אסורה לשמש במוך ואין מקום לקושיית הריטב"א איך מסכנת את עצמה

8 מרש"י עולה שגם באישה יש איסור של השחתת זרע. ר"ת (תוספות ד"ה שלש) חולק על רש"י משום שאין איסור השחתת זרע בדרך תשמיש. הריטב"א סובר שיש איסור של השחתת זרע ואף על פי כן מפרש את הסוגיה כדעת התוס' שלר"מ חייבות לשמש במוך.

9 הרא"ה הוסיף שם שאין לפרש כרש"י, כי מובא בגמרא ביבמות "לחד לישנא, דאילו מתעברא ודאי מתה. וכיון דכן, רבנן כי קא אמרו מן השמים ירחמו, היינו דלא מעברא דאי מעברא לא סגיא דלא מתה, וכיון דכן, מאי טעמא לא שריא לה במוך? אלא ודאי חייבות לשמש במוך קאמרינן וכו', וחכמים אומרים דאינן אסורות אבל הרשות בידן...".

10 וכן הבין בשו"ת תורת חסד (חאה"ע סי' מ"ד אות ג'): "דטעמייהו דרבנן בג' נשים בלא מוך הואיל ולא שמענו נזק ח"ו הרי חזינן דבזה שומר פתאים ה', וכיון דלא שכיח הזיקא לא חיישינן".

11 ודברי תרומת הדשן שהבאנו לעיל שת"ח צריך להחמיר על עצמו ולא לסמוך על שומר פתאים, מתאימים לדברי הריטב"א שיש סכנה אלא שמותר להסתכן. דאילו לשיטת רש"י ששומר פתאים מגדיר את המצב כמצב שאין בו סכנה, הרי גם תלמיד חכם סומך על שומר פתאים ה'.

12 ועיין שו"ת תורת חסד (אה"ע סימן מ"ד אות ב') שהקשה על הריטב"א הפוך: מי טעמינו דרבנן דאמרי דאם ירצו לשמש בלא מוך רשאי, והרי כיון שמסתכנת הא קי"ל דכל היכא דמתירין איסור מפני פקוח נפש אין רשאי להחמיר על עצמו.

הגדרת סכנה שאסור לאדם לסכן את עצמו. ונראה להביא הוכחות לחילוק זה ובכך ליישב את הקשיים על רש"י והריטב"א:

א. איתא במשנה יומא (דף פג ע"א): "וכל ספק נפשות דוחה את השבת. מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק נכרי ספק ישראל - מפקחין עליו את הגל". התוספות שם (דף פה ע"א ד"ה ולפקח) מבארים, שכל שיש צד שעשוי להגיע בו לפיקוח נפש, יש לחלל את השבת, דכתיב וחי בהם, והמצוות נאמרו רק במצב של חיים ללא סיכון, וז"ל:

ולפקח הגל אינו כן - אומר ר"י דהיינו טעמא דאין הולכין בפקוח נפש אחר הרוב משום דכתיב (ויקרא יח) וחי בהם ולא שימות בהם שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל.

מדברי התוספות עולה, שדחיית המצוות מפני פיקוח נפש גם בספק, איננו בגלל דין מיוחד בהגדרת סכנה ופיקוח נפש, אלא שהמצוות לא נאמרו כלל במקום שיש צד של סכנה. על פי זה ייתכן לחלק ולומר, שמצד אחד יהיה מותר להיכנס לסכנה מסוימת ולא תהיה בעיה של ונשמרתם, ומאידך, עדיין תהיה דחייה של כל המצוות שבתורה מדין וחי בהם.

גישה זו ניתן ללמוד מדברי הפרי מגדים. בהלכות שבת הוא פוסק (או"ח, שכ"ט, מש"ז ס"ק א): "מי שנפלה עליו מפולת, ספק חי כו' אפילו כמה ספיקות, דאין הולכין בפיקוח נפש אחר הרוב, ולא אחר כמה ספיקות...". לעומת זאת, במקום אחר (או"ח סימן קע"ג מש"ז בא"ד שאלה) הוא פוסק:

שאלה, ספק ספיקא אי מהני בסכנתא או לאו - והנה לפי מה שכתבתי ביו"ד (סימן ק"י)

ספק ספיקא במקום חזקה לא אסרינן... אלמא לא סמכינן אחזקה בסכנה, הוא הדין ספיקא לא מהני. ולמאן דאמר ספק ספיקא כרובא או עדיף מינה, יש לומר, דמהני ספק ספיקא בסכנה כמו באיסורא, אבל חד ספק וודאי אסור, וצ"ע.

הפמ"ג מסתפק האם מותר להסתכן בספק ספיקא, ונשאר בצריך עיון. בדבריו לעיל ראינו שהיה פשוט לו שכל המצוות לא נאמרו אם יש צד של ספק סכנה (אפילו ספק ספיקא), ומאידך, כאן הוא כותב שבספק ספיקא של סכנה ייתכן שאדם רשאי לסכן את עצמו. מוכח, שאמנם בסכנה מועטת אדם רשאי להסתכן, אולם, באותה רמת סכנה, מותר לחלל שבת ולעבור איסורים, כי המצוות לא נאמרו במקום שיש צד של סכנה משום וחי בהם. ב. הגמרא חולין (דף ט ע"א) אומרת:

כדבעא מיניה רבי אבא מרב הונא: בא זאב ונטל בני מעים, מהו? נטל, הא ליתנהו! אלא נקב בני מעיים, מהו? נקב, הא קא חזינן דהוא נקבינהו! אלא נטלן והחזירן כשהן נקובין, מהו? מי חיישי' שמא במקום נקב נקב, או לא? א"ל: אין חוששין שמא במקום נקב נקב. איתיביה: ראה צפור המנקר בתאנה, ועכבר המנקר באבטיחים חוששין שמא במקום נקב נקב. אמר ליה: מי קא מדמית איסורא לסכנתא, סכנה שאני. א"ל רבא: מאי שנא ספק סכנתא לחומרא? ספק איסורא נמי לחומרא! א"ל אביי: ולא שאני בין איסורא לסכנתא?

החשש כאן הוא שמא הציפור ניקבה במקום שבו ניקב קודם נחש, ויש כאן סכנת נפשות (רש"י דף ט ע"ב ד"ה שמא). לדעת אביי יש לחלק בין איסור לסכנה, ולכן יש להחמיר

לאדם להיכנס לסכנה כזו שהיה צורך להתיר איסורים בשבילה.

נפקא מינה בין רש"י לריטב"א תהיה גם לגבי ברית מילה ביום המעונן. בסוגיה ביבמות (דף עב ע"א) שהבאנו לעיל, כתב הריטב"א: "ולפום האי טעמא, מאן דלא בעי למימהל ביומא דעיבא, הרשות בידו ושפיר עבד שלא לסמוך על שומר פתאים ה', מ"ר הר"ם, והוא הדין שהיה ראוי שלא למול בשבת כשהוא יום המעונן". והנה הריטב"א אזיל לשיטתו, שסובר שבמקרים של שומר פתאים יש סכנה, אלא שיש היתר להסתכן. ממילא יכול אדם להחליט שאינו רוצה להסתכן ורשאי לדחות מצוות ברית מילה בגלל רמת סכנה זו, ואף ראוי שלא למול במקרה זה כשחל בשבת. מאידך, לשיטת רש"י, כיוון שאין סכנה, מסתבר שיהיה חייב במילה (כפי שחכמים אוסרים לשיטתו לשמש במוך, כי אין כאן סכנה).

ו

בשו"ת הרדב"ז (ח"ג, סימן תקצ"ו) מחדש, שלכו"ע מותר לג' נשים לשמש במוך, כי גם אם נאמר שמשום שומר פתאים אין כאן כלל סכנה, הרי זה משום שהקב"ה הופך את מצב המסוכן לבלתי מסוכן, אולם, רשאי היחיד לחשוש שמא "אין לי זכות שירחמו עלי מן השמים", ולכן לכל הדעות אם רוצה יכולה לשמש במוך. בשו"ת אחיעזר (ח"א, סימן כ"ג, אות ב' ד"ה והנה) מבאר גם את שיטת רש"י כן. האחיעזר מעיר, שמדברי רש"י בנדה (דף מה ע"א) עולה כפירוש התוספות, שלפי ר' מאיר חייבות לשמש במוך, שכתב שם רש"י: "משמשות במוך, תקנתן הוה לשמש במוך שלא יתעברו", ומשמע שצריכות לשמש במוך. ולרבנן כתב הרדב"ז שגם לרש"י

בסכנה יותר מאשר באיסור (ולכן ייתכן שבמקרה דומה ביחס לאיסורים היינו מקלים). ולכאורה דברי רבא שמקשה מאי שנא איסורא מסכנתא תמוהים: הרי זו סברא פשוטה שיש חילוק בין סכנה, שבה מחמירים גם בספק לבין דברים אחרים, שהרי דבר פשוט הוא שמחמירים גם בספק בפיקוח נפש? אלא שהגמרא לא עסקה בדחיית מצוות עבור פיקוח נפש, אלא בהיתר הסתכנות, ונראה שהחומרא המיוחדת בספק ספיקא בפיקוח נפש היא רק ביחס לדחיית מצוות, כי מצוות לא נאמרו כשיש צד של סכנה, אבל ייתכן שברמה כזו של ספק יהיה מותר להסתכן.

על פי יסוד זה, ניתן לבאר גם את דברי רש"י בשיטת רבי מאיר. אמנם יש כאן מצב מסוים של סכנה, אבל זהו מצב ביניים: מצד אחד מותר לשמש במוך ואין לחשוש להשחתת זרע, כי המצוות והאיסורים לא נאמרו במקום שיש בו חשש קל לפיקוח נפש. מאידך, כיוון שזהו רק חשש קל, הרי שמותר לאדם לסכן עצמו, ולכן מותרות לשמש במוך, אך אם רוצות, מותר להם להסתכן.¹³ וכן ניתן להבין את שיטת הריטב"א בדעת רבנן: אמנם יש כאן סכנה, ולכן אם אינן רוצות להסתכן, משמשות במוך מחמת סכנה שתתעבר, והסכנה דוחה את איסור השחתת זרע. אבל אם רוצות, משמשות כדרך ומותר להן להיכנס לסכנה. ואף שעל סכנה כזו דוחים איסורים, מכל מקום מותר

13 ועיין בשו"ת יביע אומר (ח"א יו"ד סימן ט'), שדן בדברי הפמ"ג הנ"ל, ושם באות טז, מביא בשם משמרת שלום, לחלק בין פיקוח נפש לסכנה, אולם בתוך הספר מבואר שיסוד החילוק שם הוא שונה מדברינו, ואכמ"ל.

פתאים, אם הוא חושש שמא לא תהיה לו זכות, וכפי שביאר הרדב"ז.

ז

לפי דברי הרדב"ז, אם אדם חושש, מותר לו שלא לסמוך על שומר פתאים. מה הדין כאשר יש מצב שמקובל שאין בו סכנה, אך ישנם אנשים אחרים החוששים מסכנה, האם מותר להלל שבת בגלל חשש של אחרים? בעניין זה מצאנו חידוש של הרוג'צ'ובר. המשנה בברכות (דף י ע"ב) אומרת:

בית שמאי אומרים בערב כל אדם יטו ויקראו ובבוקר יעמדו שנאמר ובשכבך ובקומך ובית הלל אומרים כל אדם קורא כדרכו שנאמר ובלכתך בדרך. אם כן למה נאמר ובשכבך ובקומך? בשעה שבני אדם שוכבים ובשעה שבני אדם עומדים. אמר ר' טרפון אני הייתי בא בדרך והייתי לקרות כדברי ב"ש וסכנתי בעצמי מפני הלסטים אמרו לו כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי ב"ה.

ר' טרפון היה מהלך בדרך ומחמיר כבית שמאי למרות שהייתה כאן סכנה. ולכאורה תמוה, כיצד הכניס עצמו לסכנה? (ואף אם הייתה ההלכה כבית שמאי, לכאורה לא היה צריך להכניס עצמו לסכנה). כותב בעל תפארת ישראל (ס"ק כה), שכאשר אין ודאי סכנה ולא שכח היזקא, ניתן לסמוך על כך שהמצווה תגן עליו.¹⁴

הגמרא בברכות (דף לג ע"א) אומרת שאפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק. שואל

יכולות לשמש במוך. ולכן כותב האחיעזר, שכך יש להבין גם את פירוש רש"י בכתובות: שלוש נשים מותרות לשמש במוך, וכיוון שמותרות, ממילא הן חייבות לשמש במוך לרבי מאיר, וחכמים סבורים, שגם שלוש נשים אלו אינן חייבות לשמש במוך, מדין שומר פתאים. אולם, אם הן אינן רוצות לסמוך על שומר פתאים (וכדברי הרדב"ז "שמא אין לי זכות שירחמו עלי מן השמים"), הרי שגם לפי חכמים מותר להן לשמש במוך.¹⁴

לפי הבנה זו, גם רש"י וגם הריטב"א מסכימים, שמותר להלכה שלא לשמש במוך, ומותר שלא לסמוך על שומר פתאים. אמנם יש הבודל בין רש"י לריטב"א בהבנת שומר פתאים. הריטב"א הבין שיש כאן סכנה, ולכן חייבות לשמש במוך לפי ר' מאיר, ומותרות לשמש במוך לפי חכמים (וכך מבואר בדבריו ביבמות דף יב ע"ב, ד"ה שלש נשים). לעומת זה, לרש"י, אין כאן סכנה לפי חכמים, אלא שלמרות זאת מותר לאדם שלא לסמוך על שומר

14 באחיעזר מתייחס גם לדבריו של שו"ת בנין ציון (סימן קל"ז) שכתב שלפי רש"י חכמים אסרו להשתמש במוך, כי כאשר אין סכנה לפנינו אלא שיש חשש שתפתח סכנה, הולכים על הרוב גם בפיקוח נפש (ומקיימים את המצווה למרות החשש של פיקוח נפש. וכמו כן הוא משווה זאת להיתר כניסה לסכנה, ולכן על פי זה הוא מתיר להיכנס לסכנה כגון ללכת לים, כי עדיין אין סכנה לפנינו). האחיעזר כותב על כך, שקשה לשקול במשקל סברות מחודשות במקום של סכנה, ולכן הוא כותב שהאיסור של חכמים לשיטת רש"י נובע מכך שזהו חשש רחוק ומיעוט שאינו מצוי. כמו כן הוא מוסיף את שיטת הרדב"ז ברש"י, שלשיטתו גם לרש"י יש היתר גם לפי חכמים להשתמש במוך לג' נשים אלו.

15 וכן כתבו להלכה בפתחי תשובה (קנ"ז, ג) ובפתח הדביר (מובא בשדי חמד, ט', עמ' 3760) ובשו"ת דובב מישרים (ח"א, סימן כ').

בקובץ שיעורים (פסחים, סימן ל"ב): הרי אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, והיה צריך לחשוש שיש מיעוט נחשים שממית, וז"ל:

ומוכח הכא דסכנת עקרב לא חשיב שכיח היזיקא, ובברכות ל"ג ל"ש אלא נחש אבל עקרב פוסק ופירש"י דרוב נחשים אינן ממיתין ומקשין הא אין הולכין בפיקו"נ אחר הרוב וא"כ צריך לחוש למיעוט הממיתין, וי"ל כיון דרובן אין ממיתין הוי כלא שכיח היזיקא וממילא יש לסמוך אהא דשלוחי מצוה אינן ניזוקין אבל בעקרב פוסק דשכיח היזיקא, והיינו התם דרואה את העקרב אבל הכא בחורין דאינו ידוע כלל אם יש שם עקרב מיקרי לא שכיח היזיקא.

לדעת הקובץ שיעורים, כיוון שרוב הנחשים אינם מזיקים הרי שלא שכיח היזיקא, ולכן יכול לסמוך על הכלל ששלוחי מצוה אינם ניזוקים. ומקשה הגרש"ז אויערבך (הובא בשמירת שבת כהלכתה פרק כ"ה הערה טו): בשבת מותר להרוג נחש אף שאינו רודף אחריו, ומכאן שיש סכנה בנחש, ואם כך מדוע צריך לסמוך על הא דשלוחי מצוה אינם ניזוקים ולא יוכל להפסיק את תפילתו כשנחש כרוך על עקבו? וכתב שצריך לומר כמו שכתבו, שכיון שרואה שאין הנחש כועס, הרי מובטח שלא יזיקנו, ואפילו הכי שלא בשעת התפילה אמרינן דשפיר רשאי להורגו אפילו בשבת. אך מקשה על הרמב"ם, הסובר שחייבים בשבת על מלאכה שאינה צריכה לגופה, ובכל זאת מתיר להרוג נחש גם אם כרגע אינו מסכנו, ומאידך לא התיר להפסיק תפילתו כאשר נחש כרוך על עקבו?

הרוגוצ'ובר (בגלויה ששלח לרב סגל והגיעה אלי, ונדפסה בשו"ת צפנת פענח, סימן ל"ט) הקשה עוד על הרמב"ם שפוסק

(הלכות שבת פרק ב' הלכה כד), שאם נחש רודף אחרי אדם, מותר גם לאדם אחר להציל אותו, אם הנחש רודף אחריו. מאידך פסק (פרק י"א הלכה ד), שמותר להרוג מזיקים מסוכנים כגון נחש בארץ ישראל כשיראו וגם כשאינם רודפים אחריו. וביאר הרוגוצ'ובר על פי דיוק בלשון המשנה (שבת דף כט ע"ב): "המכבה את הנר מפני שהוא מתירא מפני נכרים ומפני ליסטים, מפני רוח רעה, מפני החולה שישן פטור", שההיתר הוא "מפני שהוא מתירא", והמשנה לא כתבה בפשטות "מפני הנכרים", מפני שכאן מדובר שאין חשש אובייקטיבי, אלא שהאדם עצמו חושש מסכנה, וכיוון שהוא חושש מותר לו בעצמו לחלל שבת. וזהו היישוב בדברי הרמב"ם, שאם המזיקים אינם רודפים אחרי אדם, הרי שאם אין סכנה אסור לו לחלל שבת. אולם, אם הם רודפים אחריו, אם הוא חושש, מותר לו להורגם, גם אם אין סכנה אובייקטיבית. ובכך יש תשובה למה שהעלינו בתחילת הדברים, אם אדם חושש מסכנה שאחרים אין מחשיבים אותה לסכנה, שלדעת הרוגוצ'ובר מותר לו עצמו לחלל שבת ולא לאחרים.

ולפי דברי הרוגוצ'ובר ניתן ליישב גם את קושיית הגרש"ז אויערבך, שלדעת הרמב"ם אסור להרוג נחש אם אינו רודף אחריו, אלא אם כן הוא מפחד ואז מותר להרוג את הנחש.¹⁶ ונראה, שדין הגמרא בעניין נחש הכרוך על עקבו, מיירי במקרה שהאדם לא

16 ובוזה מיושב מה שהקשו על הרמב"ם שהתיר להרוג נחש כשאינו רודף אף שפסק כרבי יהודה שמלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה (ע' מ"מ שם). ולפי האמור בכה"ג נדון כפקוח נפש אף שאינו רודף אחריו כיון שחושש מהנחש.

טל

רסיסי

רפ

מפחד מן הנחש, אך אילו היה מפחד היה יכול להפסיק מתפילתו.